

Časopis Ekonomskog fakulteta Brčko
Volumen 14, Sveska 1, 2020, str. 35-44
Journal of Faculty of Economics Brčko
Volume 14, Issue 1, 2020, pp. 35-44

Klasifikacija
Prethodno saopštenje
Classification
Preliminary communication

UDK: 339.727.22(4-664):339.137.2(4-664)
DOI: 10.7251/ZREFB2014035M

PRIVREDNI RAZVOJ I INSTITUCIONALNA TRANZICIJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA

ECONOMIES DEVELOPMENT AND INSTITUTIONAL TRANSITION OF THE WESTERN BALKAN COUNTRIES

Dragana Milenković^{a,1}, Tanja Vujović^{a,2}

^aUniverzitet u Prištini, Ekonomski fakultet u Kosovskoj Mitrovici, Srbija

PODACI O ČLANKU

Primljen 24.12.2019.
Dostavljen na recenziju 15.07.2020.
Prihvaćen 19.08.2020.
Dostupan online od 20.11.2020.

Ključne riječi:

institucije
tranzicija
razvoj
obrazovanje
Zapadni Balkan

ARTICLE INFO

Received 12/24/2019
Sent to revision 07/15/2020
Accepted 08/19/2020
Available online 11/20/2020

Keywords:

institutions
transition
development
education
West Balkan

APSTRAKT

Zemlje zapadnog Balkana imaju iza sebe deceniju urušavanja svojih privreda i dve decenije presporog oporavka. Ma kakvo da je istorijsko nasleđe zemalja Zapadnog Balkana (dezintegracija jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, vojni sukobi, hiperinflacija, ekonomske sankcije, NATO bombardovanje), najvažnija je efikasnost ekonomskih politika ovih zemalja i izgradnja zdravog institucionalnog ambijenta koji će podsticati privredni rast. U radu se testira hipoteza da bez razvojnih stabilnih institucija nisu moguće visoke stope privrednog rasta koje će voditi ka održivom razvoju i efikasnom sistemu obrazovanja, kao i obrnuto da bez visokih stopa privrednog rasta nije moguće izgraditi stabilne institucije. Privredni razvoj ovih zemalja posmatramo kroz dva perioda, od 2000-2008. godine, i period nakon izbijanja svetske finansijske krize od 2009-2019. godine. U radu smo došli do zaključka da su ekstraktivne institucije podrivale ekonomski rast zemalja Zapadnog Balkana. Institucionalna nerazvijenost i korupcija u zemljama Zapadnog Balkana povezani su sa nižim nivoima obrazovanja, zdravstva, socioekonomskog razvoja i „odlivom mozga“.

ABSTRACT

The West Balkan countries have a decade of the collaps of their economies and two decades (eighteen years) of slow recovery behind them. Whatever the historic heritage of the West Balkan countries may be (the disintegratioun of a common Yugoslavian market, military conflicts, hyperinflation, economic sanctions, NATO bombing), the efficiency of economic policies of these countries and the construction of a healthy institutional environment that will support economic growth is the number one priority. The hypothesis that is currently being tested is that without stable institutions high economic growth rates which will lead to sustainable growth and efficient education system are not possible, and likewise without high economic growth rates it is not possible to develop stable institutions. We look at the economic growth of these countries throughout two periods, from 2000 to 2008, and the period after the world financial crisis, from 2009 to 2019. We have concluded that extractive institutions have hindered the economic growth of the West Balkan countries. The institutional underdevelopment and corruption of the West Balkan countries are tied to lower levels of education, healthcare, socioeconomic development, and „brain drain“.

¹ dragana.milenkovic@pr.ac.rs

² tanja.vujovic@pr.ac.rs

Uvod

Kako su zemlje Zapadnog Balkana stigle tu gde jesu, koliki je pomak napravljen u odnosu na razorne devedesete i katastrofalni tzv. samoupravni socijalizam koji im je prethodio, pokušaćemo da objasnimo u radu. Zemlje Zapadnog Balkana su uglavnom nešto ranije od Srbije počele sa procesom tranzicije, ali smo privredni oporavak regiona posmatrali od 2000-2008. godine i 2009-2019.godine. Uslovi u kojima su sprovedene reforme odrazile su se na kvalitet, strukturu i obim investicija koji je ostvaren u regionu. Privatizacija je u većini zemalja Balkana kasnila zbog političkih previranja i vojnih sukoba koji su devastirali industrijske kapacitete i pokidali proizvodne veze kompanija u regionu. I u vreme dok su se u balkanskim zemljama ili nedovoljno koristili, ili zatvarali industrijski kapaciteti, ili urušavali u vojnim sukobima, dotle su strani investitori učestvovali u vlasničkom, finansijskom i organizacionom restrukturiranju preduzeća u Centralnoj i Istočnoj Evropi. Dok su se u navedenim zemljama, naročito posle 2008. godine, intezivirali procesi reindustrijalizacije, u zemljama Balkana nastavljeni su procesi deindustrijalizacije (Bartlett, 2008). Kako dostići više stope ekonomskog rasta, predstavlja kompleksno pitanje. Savremena teorija ekonomskog rasta je prilično obimna, a danas se poseban značaj daje institucijama u kreiranju ekonomskog rasta. Institucije mogu biti otvorenog ili zatvorenog poretka (North) / Inkluzivne ili ekskluzivne (Asemoglu & Robinson). Dok prvi preko konkurencije i inovacija dovodi do kreativne dstrukcije i otvoren je za učešće većine ljudi, dotle se drugi sistem fokusira na traganje za rentom i redistribuciju i zatvoren je za učešće velikog broja stanovnika. Naredni delovi u ovom radu pružaju empirijsku osnovu osnovnoj tvrdnji ovog rada: glavni uzrok usporenog privrednog oporavka Balkana nije siromaštvo, velika nezaposlenost, odsustvo radne etike, loš geografski položaj, nedostatak rudnih bogatstava, već neadekvatne ekonomske politike i ekstraktivne ekonomske i političke institucije koje stvaraju ekonomsku bedu. Institucije ne mogu biti uzrok lošeg geografskog položaja neke zemlje ili rudnih bogatstava, ali mogu biti uzrok odsustva radne etike, nezaposlenosti, siromaštva, sive ekonomije, izbegavanja plaćanja poreza ili haosa u javnim preduzećima. U prvom delu rada analiziramo privredni razvoj regiona od 2000. godine do danas, koji smo podelili u dva podperioda. U drugom delu rada definišemo ekstraktivne i inkluzivne institucije i njihov uticaj na privredni rast zemalja Zapadnog Balkana. U trećem delu rada date su preporuke za novu strategiju razvoja zemalja Zapadnog Balkana. U radu su korišćeni metodi analize, sinteze, kompilacije i komparacije.

1. Tranzicioni rast zemalja Zapadnog Balkana

Bruto domaći proizvod (BDP ili GDP na eng.), predstavlja zbir vrednosti svih proizvedenih dobara i usluga koje su pružene u jednoj zemlji u određenom vremenskom periodu, najčešće u toku kalendarske godine. Osnovna svrha izračunavanja bruto domaćeg proizvoda je uvid u ukupnu ekonomsku aktivnost na teritoriji jedne države - u razvoj i stepen rasta njene ekonomije. BDP je jedan od pokazatelja zdravlja privrede unutar jedne ekonomije, a BDP po paritetu kupovne moći smatra se jednim od najrelevantnijih indikatora bogatstva građana neke države. Paritet kupovne moći uzima u obzir razlike u cenama između zemalja, pa se tako u manje razvijenim zemljama za jedan dolar (koji se uzima kao jedinica mere) može kupiti više robe i usluga nego u razvijenim zemljama u kojima su cene više.

Tranzicioni rast zemalja Zapadnog Balkana posmatramo kroz dva perioda: pretkrizni period od 2001-2008. godine i period nakon izbivanja svetske finansijske krize 2009-2018. godine. Na osnovu podataka iz tabele možemo da zaključimo da su zemlje Zapadnog Balkana u pretkriznom periodu rasle po prosečnoj stopi od 5% godišnje. Pod uticajem globalne recesije privredni rast je prekinut 2009. godine, nakon čega je usledio postepeni oporavak, tako da je prosečna stopa rasta u ovom podperiodu iznosila oko 1,7% godišnje.

Tabela 1. Stope rasta zemalja Zapadnog Balkana

Država	Stopa rasta/pada BDP		BDP per capita 2018.godine \$
	2001-2008	2009-2018	
CRNA GORA	5,0	1,7	19.734
BOSNA I HERCEGOVINA	4,9	1,3	14.291
SEVERNA MAKEDONIJA	3,0	2,0	16.253
SRBIJA	5,9	0,8	17.076
ALBANIJA	6,0	2,7	14.143
ZAPADNI BALKAN	5,0	1,7	16.299

Izvor: Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj, br.15, proleće 2019.godine, World bank group, str.52

Osnovne karakteristike pretkriznog tranzicionog modela privrednog rasta u zemljama Zapadnog Balkana u periodu od 20001-2009. godine, mogu se opisati na sledeći način:

- Privredni rast se zasnivao na rastu usluga, a ne na rastu privrednih grana-razmenljivih dobara (industrija i građevinarstvo)
- Dominantni sektori – finansijsko posredovanje, saobraćaj i telekomunikacije i trgovina na veliko i malo, podsticali su pre svega domaću tražnju
- Ekonomski rast bio je rezultat tendencija u globalnoj privredi, rastuće likvidnosti na svetskom tržištu kapitala, značajnom prilivu stranog kapitala i kreditnom bumu, nego stvarnog napretka u ekonomskim reformama (Murgasova, 2015). Jedan od dokaza za navedene stavove je ekstremno visoka stopa nezaposlenosti u zemljama Zapadnog Balkana, preko 20%, tj. nepotpuna upotreba raspoloživih ljudskih resursa, čak i u periodu solidnog ekonomskog rasta u pretkriznom periodu.
- Potrošnja je rasla brže od privrednog rasta, što je imalo za posledicu rast spoljnog duga
- Proces privatizacije društvene svojine u privatnu nisu pratila konzistentna institucionalna rešenja, efekti su daleko manji od očekivanih
- U nestabilnim političkim prilikama u zemljama Zapadnog Balkana strani investitori bili su zainteresovani samo za delatnosti i kompanije koje su bile profitabilne i u prethodnom sistemu, pa su ih putem akvizicija u procesu privatizacije uključili u proizvodne mreže svojih transnacionalnih kompanija. Sektorska distribucija stranih direktnih investicija (SDI) u balkanskim zemljama dodatno je pojačala pad proizvodnje (Bartlett & Prica, 2012; Kolotay, 2010). Kako su pokazale brojne studije, do 2010. godine sektor usluga je činio najviši deo SDI u tim zemljama. Strani investitori su uglavnom ulagali u bankarstvo, telekomunikacije, nekretnine, veleprodaju i maloprodaju (Estrin & Uvalić, 2016). Većina balkanskih zemalja je privukla samo mali deo SDI u proizvodnju. Generalno, karakteristike tranzicije zemalja Balkana mogu se svesti na privatizaciju državnog (društvenog) kapitala, deindustrijalizaciju i nepovoljnu sektorsku strukturu SDI (Randelović i dr., 2019).

Godine ekonomske krize zbacile u masku sa solidnog ekonomskog rasta iz pretkriznog perioda u regionu Zapadnog Balkana i otkrile sve nedostatke pretkriznog ekonomskog uređenja, pre svega izbor modela privrednog rasta baziranog na agregatnoj tražnji (i to na domaćoj tražnji) i političku nestabilnost i vođenje ekonomske politike u uslovima koalicionih vlada (Praščević, 2013).

Recesioni pad naterao je kreatore ekonomske politike da tragaju za novim modelom ekonomskog rasta. Naime, sve zemlje Zapadnog Balkana su nesporno dočekale ekonomsku krizu, opterećene brojnim internim problemima. Zbog toga je i pad (sa izuzetkom Albanije) bio drastičan. Svi ti problemi nisu bili jasno vidljivi u godinama visokog priliva inostranog kapitala. Bila je stvorena lažna slika da je moguće razvijati privredu i njenu strukturu dominantno u sektoru usluga, da će se spoljni i unutrašnji deficiti stalno pokrivati kapitalom iz inostranstva, da se može trošiti više nego što se proizvede, da su moguće visoke investicije uz nisku štednju, da je rast tekuće potrošnje moguće imati bez obzira na nisku produktivnost i dohotke. Umesto da slede pozitivan primer baltičkih zemalja (koje su 2009. godine imale još dublji pad u poređenju sa našim regionom), da se primene mere štednje, da se restrukturiraju i privatizuju privatna preduzeća, većina zemalja Zapadnog Balkana izabrala je put ubrzanog zaduživanja, kao načina finansiranja sistematskih neefikasnosti. To je bio put odlaganja reformi. Naime, veća državna potrošnja je trebalo da podstakne privrednu aktivnost. U vremenima krize privatni investitori ne žele da ulažu, banke ne žele da pozajmljuju, a potrošači ne žele da troše, naslućujući još gora vremena u bliskoj budućnosti. Jedini akter koji tada treba da troši je država. Tako je mislio Kejnz, međutim, Kejnz nije vodio računa o tome koliko ta potrošnja košta. Ako se ispostavi da je trošak veći od koristi, ne postoji ekonomsko opravdanje za takvu vrstu ekonomske aktivnosti ko god je sprovodio. Prosečani privredni rast u Srbiji u periodu od 2009-2013. godine bio je negativan (-0,8%). Stopa nezaposlenosti je u istom periodu porasla sa 16,4% na 24,2%. Ukupni javni dug Srbije (izraženo u milijardama evra) porastao je u periodu 2007-2015. godine sa 29,9% BDP na 75,5% B DP. Vlada Srbije je od 2014. godine iz budžeta samo na kamate za dugove morala da izdvaja oko milijardu evra (oko 3% BDP). Kejnzijanska ekonomska politika nije donela privredni rast i veću zaposlenost (Pavlović, 2016: 102-103). Slična situacija se desila i u ostalim zemljama Zapadnog Balkana. Pošto se države uglavnom finansiraju od poreza, a kako je privredna aktivnost bila mala a na poreske prihode se nije moglo računati, zemlje Zapadnog Balkana su počele da se zadužuju na međunarodnim finansijskim tržištima. Rastuća putanja javnog duga postajala je sve ozbiljniji problem koji je pretio sposobnosti zemalja Zapadnog Balkana

da finansiraju dugove, tako da se postavilo pitanje kako smanjiti ukupnu, pre svega javnu potrošnju. Usledile su nove reforme koje su se ogledale u sprovođenju fiskalne konsolidacije. U Srbiji je u periodu 2012-2016. godine šest puta izvršena fiskalna konsolidacija koja se ogledala u povećanju stope PDV-a, uvođenju "solidarnog poreza", smanjenju plata i penzija, uvođenju akciza na struju, alkohol i cigarete. Crna Gora je tokom sprovođenja fiskalne konsolidacije ukinula naknade za majke, povećala akcize i PDV i delimično zamrzla zarade. U Bosni i Hercegovini su povećane akcize na naftne derivate, uvedene naknade za puteve, što je dovelo do povećanja državnih prihoda. Makedonija je povećala akcize na dizel i lož ulje. Iako je u poslednje tri godine došlo do solidnog, relativnog pada javnog duga zemalja Zapadnog Balkana, ispod 50% BDP-a, on se i danas smatra umereno visokim, na šta ukazuju i podaci za zemlje Centralne i Istočne Evrope, koji je za 14 procentnih poena niži nego u Srbiji (Randelović i dr., 2019: 163)

Tabela 2: Javni dug, fiskalni deficit i spoljni dug zemalja Zapadnog Balkana u 2018. god. (% BDP-a)

	JAVNI DUG	FISKALNI BALANS	SPOLJNI DUG
CRNA GORA	67,6	-2,2	163,4
BOSNA I HERCEGOVINA	35,1	-0,5	69,3
SEVERNA MAKEDONIJA	50,6	-3,2	77,4
SRBIJA	53,8	0,6	65,2
ALBANIJA	65,5	-2,0	74,6
KOSOVO 1244	17,2	-2,4	34,4
ZAPADNI BALKAN	48,3	-1,6	80,55

Izvor: Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj, br.15, proleće 2019. godine, World bank group, str.52

Ukupan spoljni dug za zemlje Zapadnog Balkana u 2018. godini iznosio je 80,5% BDP, što ukazuje na činjenicu da ove zemlje i danas zavise od spoljnog finansiranja. Zemlje zapadnog Balkana uspele su da smanje svoje fiskalne deficite, a Srbija je ostvarila fiskalni suficit od 0,6% BDP-a (tabela 2). Međutim, uticaj opšteg fiskalnog okvira na rast privrede Srbije je dvoznačan. Stabilizacija i obaranje javnih finansija povoljno utiču na rizik zemlje i opšte uslove poslovanja. Sa druge strane, politika fiskalnog suficita utiče negativno na rast privrede, što je naročito neopravdano kada privreda Srbije raste sporije od privreda uporedivih zemalja regiona. U tom smislu procenjuje se da bi opšti fiskalni okvir koji bi podrazumevao politiku blagog fiskalnog deficita, od 0,5% do 1% BDP-a bio optimalan za Srbiju u narednim godinama. To znači, da trenutno postoji fiskalni prostor od oko 1% BDP-a, koji bi trebalo iskoristiti za smanjenje poreza na rad i povećanje javnih investicija i ulaganja u obrazovanje. Naime, analiza pokazuje da se osnovni nedostatak u pogledu strukturnih karakteristika fiskalne politike Srbije odnosi na hronično nizak nivo javnih investicija. U periodu 2000. do 2018. godine, ukupne javne investicije u Srbiji bile su za 33% BDP-a manje u odnosu na prosek zemalja Centralne i Istočne Evrope, i za 43% BDP-a manje od proseka zemalja Zapadnog Balkana. U Srbiji su javne investicije u prethodne dve decenije iznosile 5,6% javne potrošnje, dok su u zemljama Centralne i Istočne Evrope u proseku iznosile 11,2% javne potrošnje. Iako je u 2018. godini došlo do osetnog rasta javnih investicija u Srbiji, taj rast je posledica većih ulaganja u nabavku i obnovu opreme za sektore bezbednosti, a ne veća ulaganja u infrastrukturu (Randelović i dr., 2019:166-169)

Tabela 3. Ekonomski rast i udeo investicija u BDP-u zemalja Zapadnog Balkana u poređenju sa zemljama Centralne i Istočne Evrope i EU28

	2017	2018	2019*	Učešće investicija u BDP-u**
CRNA GORA	4,7	4,4	2,9	20,3
BOSNA I HERCEGOVINA	3,2	3,0	3,4	17,3
SEVERNA MAKEDONIJA	0,2	2,7	2,9	23,0
SRBIJA	2,0	4,2	3,5	17,7
ALBANIJA	3,8	4,2	3,8	27,2
ZAPADNI BALKAN	2,6	3,8	3,5	21,1
ZAPADNA EVROPA	2,6	2,1	1,8	20,4
CENTRALNA I ISTOČNA EVROPA	4,9	4,3	3,6	21,0

Izvor: Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj, br.15, proleće 2019. godine, World bank group, str.5, i Kvartalni monitor br.47, oktobar-decembar 2016. godine

*za 2019 godinu date su procenjene stope rasta

** Učešće investicija u BDP-u za zemlje Zapadnog Balkana odnosi se na 2015. godinu, dok se zapadnu i centralnu i istočnu Evropu odnosi na prosek 2015-2017. godinu

Osnovni problem usporenog ekonomskog razvoja jeste niska produktivnost u celoj regiji. "To je rezultat malih investicija, slabih institucija i teškog poslovnog okruženja", navodi EBRD u svom izveštaju objavljenom na Investicionom samitu za zapadni Balkan u Londonu. Optimistični scenario koji koristi stope rasta pre krize, omogućio bi zemljama Zapadnog Balkana da za četrdesetak godina dostignu prosečan BDP po glavi stanovnika EU. Prihod per capita na Zapadnom Balkanu je i dalje samo 28% procenta nemačkih prihoda, uz trenutnu stopu rasta biće potrebno pedeset godina kako bi region dostigao sadašnji životni standard Nemačke i osamdeset godina da dostigne Nemačku (Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj).

Najoptimističniji scenario za zemlje Zapadnog Balkana pokazuje da će region, iako će nastaviti da raste, u 2025. ipak i dalje biti značajno ispod nivoa BDP-a EU prema paritetu kupovne moći. Zemlje Zapadnog Balkana će u proseku imati BDP per capita od samo 17 200 međunarodnih dolara, što je niže čak i od današnjeg nivoa Bugarske, najsiromašnije države članice, čiji BDP u 2017. iznosi 19 800 međunarodnih USD po stanovniku.

Naime, privredni rast zemalja Zapadnog Balkana trebao bi da bude 5% umesto sadašnjeg prosečnog rasta od 3,5%. Manje razvijene evropske zemlje, poput zemalja Zapadnog Balkana, treba da imaju sistematski brži rast od ekonomski razvijenih zemalja, sa godišnjom stopom konvergencije (sustizanja) od oko 2%. Stopa konvergencije od 2% dobijena je u više različitih empirijskih istraživanja zbog čega se i naziva „gvozdeni zakon konvergencije“ (*“the iron law of convergence”*) (Barro, 2015, Rodric, 2013, Barro i Sala-i-Martin, 1992). Zato je privredni rast zemalja Zapadnog Balkana od 3,5% neadekvatno porediti sa privrednim rastom zemalja EU28, sa zemljama poput Nemačke ili Holandije, jer evropske zemlje na nižem nivou razvoja moraju da imaju znatno veće stope rasta. Brži privredni rast manje razvijenih zemalja je posledica činjenice da je znatan deo tog rasta rezultat transfera tehnologije i znanja iz razvijenih zemalja, što predstavlja mogućnost koju razvijene zemlje nemaju-njihov privredni rast u većoj meri zavisi od sopstvenih inovacija i tehnološkog napretka, što je sporiji proces. Istraživanja koja je sproveo Fiskalni savet Srbije, ocenom jednake privrednog rasta u koju su uneseni indikatori koji mere korupciju, vladavinu prava, učešće investicija i kvalitet obrazovnog sistema, došao je do zaključka da oni zajedno negativno utiču na privredni rast zemlje za 1,5-2 procentna poena poništavajući efekat sustizanja. Privreda Srbije trenutno raste gotovo 2 procentna poena ispod svog potencijala, tj. nešto iznad 3% umesto potencijalnih 5% (Petrović i dr., 2019). U tabeli 2. su takođe prikazani podaci o učešću investicija u BDP-u, za zemlje Zapadnog Balkana kao i zemlje Zapadne i Centralne i Istočne Evrope. Po ocenjenom modelu Fiskalnog saveta Srbije, učešće investicija za zemlju ekonomske razvijenosti Srbije trebalo bi da bude oko 23% BDP-a, tj. oko 2 procentna poena veće u odnosu na zemlje Centralne i Istočne Evrope. Međutim, prosečno učešće investicija u BDP Srbije je oko 6 procentnih poena niže nego što je potrebno. Zbog ovako niskog učešća investicija u BDP-u procenjeno je da Srbija najverovatnije gubi između 0,5 i 1 procentnog poena godišnjeg rasta BDP-a. Slično stanje je i sa BiH, za koju bi mogle da važe iste preporuke o nužnosti povećanja investicija u BDP-u kao i za Srbiju. Značajnim učešćem investicija u BDP-u mogu se pohvaliti Albanija (27,2%) i Makedonija (23%), dok je učešće investicija u BDP-u Crne Gore (20,3%) niže od proseka zemalja Centralne i Istočne Evrope.

2. Inkluzivne i ekstraktivne institucije i njihov uticaj na privredni rast i razvoj

Institucije predstavljaju pravila ustanovljena zakonom, tradicijom, moralom, koja na transparentan način, stalno i na trajnoj osnovi regulišu ustaljene, masovne i u redovnim intervalima ponavljane interakcije između privrednih subjekata (Madžar, 1997). Institucije, kao pravila koja uređuju ekonomski i politički život, mogu biti ekstraktivne i inkluzivne. Inkluzivne ekonomske institucije garantuju sigurnost privatne svojine, zatim nepristrasni pravni sistem i javne usluge koje obezbeđuju ravnopravnost u razmeni i ugovaranju. Takođe, ove institucije doprinose ekonomskim aktivnostima, rastu produktivnosti i ekonomskom napretku. Sigurnost svojinskih prava je od ključnog značaja za uvećavanje investicija i proizvodnje. Međutim, sigurnost svojinskih prava, zakonski propisi, javne usluge i sloboda ugovaranja i razmene zavise od države, koja posredstvom svojih institucija omogućava izvršenje ugovornih obaveza. Država je, dakle, čvrsto povezana sa ekonomskim institucijama, koje imaju potrebu za državom i koriste je. Sa druge strane, ekstraktivne ekonomske institucije poseduju svojstva suprotna inkluzivnim ekonomskim institucijama. Nazivaju se

ekstraktivnim, jer je njihova osnovna funkcija oduzimanje dohotka i bogatstva od jednog društvenog podskupa u korist drugog. Za razliku od ekstraktivnih, značaj inkluzivnih ekonomskih institucija se ogleda u tome što one postavljaju osnove tehnologiji i obrazovanju, kao značajnim činiocima privrednog rasta. Kontinuirani rast je gotovo uvijek posledica tehnoloških poboljšanja kojima put utiru upravo inkluzivne ekonomske institucije, kreirajući ravnopravne uslove. Tehnološka poboljšanja omogućavaju ljudima (radnoj snazi), zemljištu i postojećem fizičkom kapitalu (zgrade, mašine, i sl.), da budu produktivniji. Nivo obrazovanja je, takođe, u tesnoj vezi sa inkluzivnim ekonomskim institucijama, koje ili uspevaju, ili ne, da stvore uslove kako bi što veći procenat stanovništva imao pristup obrazovanju, a zatim i bio motivisan da se obrazuje. Nizak nivo obrazovanja je jedan od uzroka siromaštva u nerazvijenim zemljama, jer ekonomske institucije nisu uspele da podstaknu roditelje da obrazuju svoju decu, a političke institucije nisu bile sposobne da navedu vladu da gradi, finansira i podržava škole. Takve zemlje ne uspevaju da ostvare one potencijale kojima su obdarene (Asemoglu & Robinson, 2014: 86-91).

Političke institucije, za razliku od ekonomskih, uspostavljaju pravila koja upravljaju podsticajima u političkom životu. One određuju ko ima vlast u društvu i za šta će je koristiti. Takođe mogu biti inkluzivne i ekstraktivne. Inkluzivne političke institucije podrazumijevaju dva uslova: da su u dovoljnoj meri centralizovane i pluralističke, budući da je određeni nivo centralizacije neophodan kako bi država mogla nesmetano da obezbeđuje pravni poredak i podstiče i reguliše ekonomske aktivnosti. Ekstraktivne političke institucije ne zadovoljavaju ova dva uslova. Važno je da napomenemo da između političkih i ekonomskih institucija postoji jaka veza. Naime, inkluzivne ekonomske institucije nastaju na temeljima inkluzivnih političkih institucija, dok ekstraktivne ekonomske institucije nastaju kao posledica djelovanja ekstraktivnih političkih institucija. Ne može se očekivati da će ekstraktivne političke institucije pružiti podršku inkluzivnim ekonomskim institucijama, jer ekstraktivne političke institucije omogućavaju elitama da uspostavljaju takve ekonomske institucije koje će im omogućiti da se obogate i tu moć iskoriste za dalje učvršćivanje svoje političke pozicije. Takođe, inkluzivne političke institucije će onemogućiti nastanak ekstraktivnih ekonomskih institucija, jer takve ekonomske institucije postavljaju razne barijere ulasku na tržište i usmeravaju funkcionisanje tržišta u pravcu sticanja koristi malog broja ljudi. Dakle, kombinacija ovih institucija nije moguća, te stoga u društvima u kojima postoje inkluzivne političke institucije, ekstraktivne ekonomske institucije ne mogu opstati, i obrnuto (Asemoglu & Robinson, 2014: 91-95). Sve ovo (inkluzivne i ekstraktivne političke i ekonomske institucije) ukazuje da privredni rast zasnovan na funkcionisanju ekstraktivnih institucija nije održiv i da se razlikuje od privrednog rasta zasnovanog na inkluzivnim institucijama: „Inkluzivne ekonomske institucije stvaraju osnovu za razvoj inkluzivnih političkih institucija, a inkluzivne političke institucije ograničavaju odstupanja od inkluzivnih ekonomskih institucija“ (Asemoglu & Robinson, 2014: 346). Zemlje koje su u nekom istorijskom trenutku uspele da uspostave inkluzivne institucije ostvarile su privredni prosperitet na duži rok. Te privrede su rasle i razvijale se, a građani tih zemalja bili sve bogatiji. Primeri takvih privreda su SAD, Kanada, Velika Britanija, Južna Koreja, Singapur, Hong Kong, Australija, Novi Zeland, Mauricijus, Bocvana, Čile, većina zemalja zapadne Evrope i neke zemlje centralne Evrope. Istorija poznaje mnoge slučajeve propalih privreda koje su u pretežnoj meri imale ekstraktivne institucije. Rimsko carstvo, Španska imperija afričke zemlje (pre nego što su postale kolonije), plemena južne Amerike (pre dolaska Španaca), Sovjetski Savez i druge komunističke zemlje. Danas su to zemlje kao što su Severna Koreja, Kuba, Belorusija, Venecuela, Bolivija, Rusija, Kina i mnoge azijske, afričke i latino američke zemlje (Pavlović, 2016:45). Svi razvojni modeli koji su ignorisali institucije pokazali su se neodrživim. Pošto pravila postoje da bi se izvršavala, proizilazi da je to osnovna cena funkcije efikasnih institucija, koje u svojoj ukupnosti čine infrastrukturu pravila u društvu i privredi. Nasuprot efikasnih, u pojedinim državama tranzicije su zaživeli različiti infrastrukturni oblici kvazi-pravila (tzv. "podmetnute besmislice" – T. Veblen), koji su doveli do imitaciono-interesnog i disfunkcionalnog (vertikalnog) institucionalnog poretka, koji D. Rodrik et al. (2004) metaforično nazivaju "institucionalnim fudamentalizmom", a V. Drašković i M. Drašković (2013) "institucionalnim nihilizmom".

Mnoga teorijska i empirijska istraživanja dokazala su direktnu povezanost institucionalne razvijenosti i ekonomskog razvoja, kao i nivoa znanja i ekonomskog razvoja. Zbog toga se može logično pretpostaviti i zaključiti da se navedene uzročne relacije mogu spojiti u relaciju ZNANJE – INSTITUCIJE – EKONOMSKI RAZVOJ, sa obaveznom kategorijom ulaganja u znanje (Delibašić i dr., 2014:172).

Najbolja trenutno postojeća alatka koja meri institucionalni kvalitet u oblasti ekonomskog sistema je Indeks ekonomskih sloboda u svetu Instituta Frejzer (Economic Freedom in the World Index, Fraser Institute) koji je razvila grupa poznatih ekonomista, pravnika i politikologa, među kojima je bilo i nekoliko dobitnika Nobelove nagrade za ekonomiju, kao što su Nort, Štigliker, Beker i Fridman.

Ekonomске slobode mere se preko 5 podindeksa: Veličine javnog sektora, Imovinskih prava, Zdravog novca, Slobode međunarodne trgovine, Regulacije zajmova, rada i poslovanja. Konačna ocena je prosek svih podindeksa, i kreće se od 0 (najmanje sloboda) do 10 (najviše sloboda).

Podaci ukazuju na to da zemlje Zapadnog Balkana zaostaju za zemljama EU po nivou ekonomskih sloboda. Međutim, situacija nije ista u svim komponentama indeksa: jasno se vidi da zemlje Zapadnog Balkana najviše zaostaju u oblasti bezbednosti imovinskih prava. Međutim, situacija u oblasti regulacije zahteva malo dublji uvid. Ova ocena sastoji se od 3 podkomponente: regulacije zajmova, rada i poslovne regulacije. Radno zakonodavstvo je u proseku uglavnom fleksibilnije nego u zemljama EU27. Međutim, ocene za poslovnu regulaciju su znatno niže.

Prema tome, reforme koje bi povećale nivo ekonomskih sloboda zemlje Zapadnog Balkana bi značajno uticale na rast ekonomske dinamike celokupnog regiona, što bi dovelo do brže konvergencije dohotka sa EU, i kreiralo preduslove za političku stabilnost u okviru regiona. Značajne reforme su pre svega neophodne u oblastima zaštite imovinskih prava i poslovne regulacije. Ukoliko bi zemlje Zapadnog Balkana povećale svoj nivo ekonomskih sloboda sa trenutnog na nivo koji se nalazi na pola puta između njih i nivoa zemalja EU11, tj. sa 4.83 na 5.42 u oblasti zaštite imovinskih prava i sa 7.32 na 7.50 u segmentu regulacije, ovo bi povećalo njihovu dugoročnu stopu ekonomskog rasta za 1 procentni poen godišnje (tabela 4). Ovo možda ne deluje kao veliko povećanje stope rasta, ali ova razlika u dugom roku može da ima velike efekte. Šta više, imajući u vidu niske stope ekonomskog rasta koje su neke zemlje u regionu imale tokom prethodne decenije, pre svega Srbija i Bosna i Hercegovina, ovaj 1 procentni poen deluje veoma visoko.

Tabela 4. Nivo ekonomskih sloboda, zemlje Zapadnog Balkana, EU11, EU15

	Ukupan skor	Veličina javnog sektora	Vlasnička prava	Zdrav novac	Slobodna trgovina	Regulacija
ALBANIJA	7,54	7,94	5,07	9,55	8,21	6,91
BOSNA I HERCEGOVINA	6,60	5,36	4,13	8,32	7,78	7,41
SEVERNA MAKEDONIJA	7,13	6,28	5,07	8,13	7,96	8,20
CRNA GORA	7,04	6,93	4,92	8,27	8,16	6,94
SRBIJA	6,85	6,41	4,95	8,15	7,60	7,15
ZAPADNI BALKAN	7,03	6,58	4,83	8,48	7,94	7,32
EU11	7,44	5,90	6,01	9,42	8,18	7,67
EU15	7,53	4,81	7,43	9,37	8,25	7,77

Izvor: Economic Freedom of the World 2018.

3. Preporuke za novu strategiju privrednog razvoja zemalja Zapadnog Balkana

Ekonomska integracija može biti ključan faktor za postizanje višeg životnog standarda čemu Zapadni Balkan teži. Potrebne su nove mogućnosti sa podspešivanje rasta-što podrazumeva prevazilaženje malih i fragmentisanih nacionalnih tržišta. Ovaj proces može da potpomogne nekonkurentna priroda izvoza zemalja. Naime, uprkos zajedničkoj istoriji većine zemalja kao delova jedne zemlje, izvozna korpa zemalja Zapadnog Balkana u EU je veoma različita. Jedni drugima ne predstavljamo konkurenciju na istom tržištu EU ili za privlačenje SDI istih kompanija iz EU. Štaviše, razlike u obrascima proizvodne specijalizacije nude mogućnosti veće regionalne integracije, uključujući integraciju u lance vrednosti u sektorima kao što su, prehrambena industrija, automobilska industrija ili turizam. Budući da su popularne turističke destinacije na Zapadnom Balkanu nisu mnogo udaljene, npr. zemlje kao Albanija i Crna Gora mogu da povećaju svoje benefite od vitalnosti oba turizma povezivanjem putnih aranžmana za posetu čuvenim turističkim atrakcijama u obe zemlje. Štaviše, turistički sektor u obe zemlje nudi mogućnost nabavke neophodnih lokalnih usluga ili roba, kao što je hrana, jačajući trgovinske veze između zemalja u regionu. Slično tome, IKT firme u Bogradu mogu imati koristi od rada sa programerima ili web dizajnerima iz Sarajeva, Skoplja ili drugih gradova u regionu. Iako je Zapadni Balkan postigao značajan napredak po pitanju otvaranja ekonomija, i dalje zemlje Zapadnog Balkana kaskaju za ostalima. Na primer, procečni koeficijent stope izvoza robe i usluga u BDP-a na Zapadnom Balkanu se povećao na oko 30% u 2010. na oko 40% u 2017, ali to je i dalje ispod nivoa koji postižu regionalni akteri, kao što je Letonija (oko 60 procenata), Kipar (oko 65 procenata) i Estonija (oko 80 procenata) – koje imaju značajno više prihode per capita iako su po broju stanovnika slične ili manje od ekonomija Zapadnog Balkana (Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj,

2018:45). Delimično je to odraz nasleđenih faktora, kao što su relativno ograničena proizvodna osnova koja sada postepeno mora da se stimulise i nedavna istorija regionalnih etničkih tenzija koji su ograničili kako intra- tako i inter- regionalnu trgovinu. Međutim, u izvesnoj meri ova situacija traži politike koje će na to odgovoriti. Formiranje Zone slobodne trgovine zemalja Jugoistočne Evrope, a zatim i CEFTA-2006, predstavlja pokušaj da se intezivira regionalna saradnja između zemalja i stvori stabilnije okruženje za privlačenje SDI. SDI mogu olakšati ekonomski rast kroz prelivanje produktivnosti, otvaranje radnih mesta i unapređenje izvoza. Zapravo, SDI se smatraju glavnim kanalom za transfer tehnologija u zemljama u razvoju. Efekat prelivanja se javlja kada lokalne kompanije kopiraju tehnologije ili putem posmatranja ili zapošljavanja radnika koji su obučeni u kompanijama sa inostranim partnerima. SDI u sektoru usluga takođe povećavaju kvalitet ponuđenih usluga. Ali nisu sve SDI jednako efikasne u ubravanju rasta. Analiza sektora koji dobijaju SDI pruža informacije o potencijalu produktivnosti od prelivanja tehnologija kroz povratne veze sa domaćim dobavljačima ili kroz buduće veze sa domaćim industrijama. Na primer, vremenom se pokazalo da SDI u automobilskoj industriji obezbeđuju prelivanje produktivnosti za domaće dobavljače auto delova. Slično tome, prelivanje produktivnosti se povezuje sa SDI u sektoru usluga, kao to su IKT, finansijski sektor ili hoteli i turistički sektor, i u proizvodnji. Međutim, ulaganja u sektor nekretnina i rudarstvo imaju malo veze sa domaćom privredom, pogotovo nakon završetka izgradnje, a samim tim i mali potencijal za efekat prelivanja produktivnosti.

Grinfield SDI na Zapadnom Balkanu uglavnom potiču iz zemalja EU-28, što ukazuje da ima prostora za regionalnu integraciju. Koncentracija SDI na Zapadnom Balkanu u sektoru nekretnina i ekstraktivne energetike ukazuje da SDI u region daje mali doprinos rastu produktivnosti, usvajanju tehnologija i formalnom otvaranju radnih mesta. Izgradnja nekretnina je činila oko 20 procenata grinfield investicija na Zapadnom Balkanu, nakon čega sledi obnovljiva energija (16 procenata) i ugaj (14 procenata). Komponente za automobilsku industriju i proizvodnja originalne opreme, koji imaju veći potencijal prelivanja produktivnosti, čine samo 6 procenata SDI. Osim u nekoliko izuzetnih godina, neto priliv SDI u BJR Makedoniji je uglavnom iznosio manje od 5 procenata BDP-a. U Albaniji neto SDI, uglavnom kroz projekte hidroenergije, dostižu 9 procenata BDP-a u 2017. godini. U Srbiji je u periodu od 2009. do 2017. godine godišnji priliv SDI prosečno iznosio 5 procenata BDP-a. U istom periodu, u Crnoj Gori je, iako promenljiv, priliv SDI prosečno iznosio 15 procenata BDP-a, ali su ove investicije uglavnom bile usmerene na turizam i nekretnine (Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj, 2018:14).

Među faktorima koje strani investitori razmatraju kada donose odluke o ulaganjima su politička stabilnost i sigurnost, pravno i regulatorno okruženje koje je prijateljski orijentisano prema poslovnom sektoru, kvalitet infrastrukture, talenat i veštine radne snage i niski troškovi rada i sirovina. Međutim, iako neke zemlje Zapadnog Balkana pribegavaju poreskim olakšicama kako bi privukle SDI, to obično ne spada u prvih pet razmatranja stranih investitora u region-tek svaki peti investitor smatra da je odsustvo podsticaja za investicije od ključnog značaja.

Demografska situacija je nepovoljna u većini zemalja Zapadnog Balkana. Nepovoljna demografska obeležja su pre svega: Niske stope ukupnog fertiliteta, posebno u Srbiji i Hrvatskoj (1,46 i 1,4), na nivou koji ne obezbeđuje ni prostu reprodukciju stanovništva. Jedino je na Kosovu stopa ukupnog fertiliteta iznad ovog nivoa (2,2). Imamo negativan prirodni priraštaj u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, koji je u prve dve zemlje prisutan više od dve i po decenije. U Albaniji i na Kosovu iako visok, prirodni priraštaj je poslednjih godina manje doprinosio rastu stanovništva od migracija. Prema podacima Eurostata za tri godine (u periodu 2012-2014.) iz Hrvatske je emigriralo blizu 50 hiljada, sa Kosova 74 hiljade, a iz Albanije čak 150 hiljada stanovnika. U poslednje dve decenije sa prostora regiona (bez Hrvatske), iselilo se 5 miliona stanovnika, gotovo 25% stanovništva (Svetska banka, 2015, p. 21). Kao rezultat jednog od ovih faktora, ili oba, i prirodnog priraštaja i migracija, stanovništvo Zapadnog Balkana se smanjuje i stari. Poslednjih godina niske pozitivne stope populacionog rasta beleže još jedino Crna Gora i Makedonija. Demografsko starenje je posebno izraženo u Srbiji i Hrvatskoj, u kojima udeo starijih od 65 godina iznosi preko 18,5%, blizu proseka za EU (28). Demografski izazovi se transferišu u izazove države blagostanja preko više kanala. Najpre, starenje stanovništva, pogotovo imajući u vidu sve veći udeo najstarijih starih (80+), vrši veliki pritisak na penzijski sistem i na zdravstvenu zaštitu i povećava potrebe za dugotrajnom negom. Starenje stanovništva dakle najviše utiče upravo na one segmente države blagostanja koji su najskuplji i koji dominiraju rashodima za socijalni sektor. S druge strane, demografski procesi utiču na smanjenje radne snage i povećanje stope zavisnosti starih, što se ne odražava samo na ekonomske performanse društva, već smanjuje i potencijale za finansiranje socijalne sigurnosti koja se velikim delom oslanja na oporezivanje rada. Negativan migracioni saldo i emigracija doprinose demografskom starenju, s obzirom na selektivnost migracija i činjenicu da se

mahom iseljava mlađe i radno sposobno stanovništvo. Na taj način emigracija intenzivira uticaj demografskog starenja na državu blagostanja. S obzirom da u većini zemalja emigracija podrazumeva i snažav odliv mozгова pokreće se pitanje prioriteta ulaganja u okviru obrazovanja na primer (rani razvoj versus visoko obrazovanje), a razmišlja se i o politikama koje bi mogle da privuku povratnike i/ili iskoriste prednosti visokoobrazovane dijaspore. Nizak udeo izdataka za obrazovanje, pogotovo u Albaniji (Albanija 2,9, BiH 5,3, CG 4,5, Makedonija 3,9, Srbija 4,2 % BDP), umanjuje šanse da se iskoristi jedan od važnih potencijala za ekonomski razvoj, ali i za smanjenje nejednakosti i siromaštva na dugi rok. (Matković, 2017).

Zaključak

Zemlje Zapadnog Balkana predstavljaju male nerazvijene privrede u kojima se procesi reformi odvijaju sa dosta teškoća. Neke od zemalja regiona bile su preokupirane etničkim konfliktima i političkim fragmentacijama, ratom ili međunarodnim sankcijama, a neke, iz neposrednog okruženja, bile su pogođene njihovim posledicama. Etničke razlike su bile pogodne za manipulisanje da bi se odvučla pažnja od suštinskih stvari, ekonomije, raspodele resursa i interesa. Faktori geoistorije i geopolitike bili su presudni u oblikovanju sudbine zemalja Zapadnog Balkana, međutim u savremenim uslovima sudbina ovih zemalja zavisi i zavisice od mesta na svetskom tržištu i integracionim procesima u Evropi i svetu. Period sprovođenja reformi u regionu posmatrali smo kroz dva perioda: pretkrizni od 2000 do 2009. godine i period nakon izbivanja svetske finansijske krize do danas. Iako su zemlje Zapadnog Balkana u periodu od 2000-2009. godine zabeležile solidne stope privrednog rasta (u proseku 5% godišnje), privredni rast je imao svoje nedostatke. Naime, privredni rast se zasnivao na rasu usluga (bankarstvo, telekomunikacije, nekretnine, veleprodaja i maloprodaja), dok je industrijska proizvodnja zabeležila neznatni rast. Privredni rast je bio rezultat tendencija u globalnoj privredi, rastuće likvidnosti na svetskom tržištu kapitala, značajnom prilivu stranog kapitala, a ne stvarnog napretka u ekonomskom razvoju. Stopa nezaposlenosti je i u navedenom periodu iznosila preko 20%, što je dokaz o nepotpunoj upotrebi raspoloživih ljudskih resursa čak i u periodu solidnog ekonomskog rasta, u pretkriznom periodu. Recesioni pad naterao je kreatore ekonomskih politika u zemljama Zapadnog Balkana da tragaju za novim modelima ekonomskog rasta. Umesto politike štednje i restrukturiranja privatnih preduzeća, po ugledu na baltičke zemlje, zemlje Zapadnog Balkana su izabrale put ubrzanog zaduživanja, kao načina finansiranja sistematskih neefikasnosti. Kejnzijska politika koja se oslanjala na državnu potrošnju nije dala rezultate, nije donela veću zaposlenost i privredni rast. Usledile su nove reforme koje su se ogledale u sprovođenju fiskalne konsolidacije. Povećane su stope PDV-a, smanjene plate i penzije, povećane akcize, što je sve doprinelo smanjenju javnog duga. Javni dug u zemljama Zapadnog Balkana u 2018. godini u proseku iznosi 50% BDP-a, ali se on smatra i dalje relativno visokim, s obzirom da je u zemljama Centralne i Istočne Evrope on 15% niži. Ukupan spoljni dug za zemlje Zapadnog Balkana iznosi 80 % BDP-a, što ukazuje na činjenicu da su ove zemlje i danas zavisne od spoljnog finansiranja. Činjenica da su i pored visokog javnog duga ulaganja u javne investicije izuzetno mala, predstavlja dokaz o nenamenskom trošenju sredstava i postojanju ekstraktivnih institucija putem kojih se novac prikupljen od poreskih obveznika redistribuira privilegovanoj manjini. Privredni rast zemalja Zapadnog Balkana ne treba porediti sa rastom razvijenih zemalja, naime, manje razvijene evropske zemlje, poput zemalja Zapadnog Balkana, treba da imaju sistematski brži rast od ekonomski razvijenih zemalja, sa godišnjom stopom konvergencije od oko 2%. Naime, brži rast manje razvijenih zemalja je posledica činjenice da je znatan deo tog rasta rezultat transfera tehnologije i znanja iz razvijenih zemalja, što predstavlja mogućnost koju razvijene zemlje nemaju, jer njihov privredni rast zavisi od sopstvenih inovacija i tehnološkog napretka. Pokazatelji koji mere kvalitet institucija, ukazuju na činjenicu da zemlje Zapadnog Balkana znatno zaostaju za Evropskim prosekom. Indeks ekonomskih sloboda, koji je razvila grupa poznatih ekonomista ukazuje na činjenicu da zemlje Zapadnog Balkana najviše zaostaju za evropskim zemljama u oblasti zaštite vlasničkih prava i regulacije (regulacije zajmova, rada i posovne regulacije). Ukoliko bi povećale svoj nivo ekonomskih sloboda sa trenutnog nivoa koji se nalazi na pola puta između njih i nivoa zemalja EU11, tj. sa 4.83 na 5.42 u oblasti zaštite imovinskih prava i sa 7.32 na 7.50 u segmentu regulacije, ovo bi povećalo njihovu stopu dugoročnog rasta za 1 procentualni poen godišnje.

Kako povećati ekonomski rast zemalja Zapadnog Balkana, predstavlja predstavlja prilično kompleksno pitanje. Eonomska integracija može biti ključni faktor za postizanje višeg životnog standarda. Naime, zemlje Zapadnog Balkana ne konkurišu jedne drugima u izvozu, reč je o komplementarnim privredama koje se dopunjuju, što je posledica nekadašnje pripadnosti jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. Prevazilaženje

malih fragmentisanih tržišta, formiranje Zone slobodne trgovine u Jugoistočnoj Evropi, a zatim i CEFTA-2006, predstavljaju pokušaj da se formira stabilnije okruženje i veće tržište za privlačenje stranih direktnih investicija. U poslednje dve decenije sa prostora regiona (bez Hrvatske), iselilo se 5 miliona stanovnika, gotovo 25% stanovništva, što svedoči o "odlivu mozгова", kao posledica loše ekonomske situacije i niskih zarada. Nizak nivo ulaganja u obrazovanje umanjuje šanse da se iskoristi jedan od važnih potencijala za ekonomski razvoj, ali i za smanjenje nejednakosti i siromaštva na dugi rok.

Literatura

1. Asemoglu D., Robinson Dž. A (2014). Zašto narodi propadaju – Poreklo moći, prosperiteta i siromaštva, Clio, Beograd
2. Bartlett (2008). Europ's Troubled Region, Economic Development, Institutional Reform and social Welfar in the Westwern Balkans, Routladge
3. Bartlett, Prica I., (2012). The variable impact of the global economic crisis in South East Europe, London School of Economies and Political Science, LSEE Papers on South East Europe
4. Barro, R. J. (2015). Convergence and modernization, The Economic Journal, 125(585), 911-942
5. Barro, R. J., & Salsa-i- Martin, X. (1992). Economic Grouth, McGraw Hill, New York
6. Delibašić M., Grgurević N. (2014). Institucionalni pluralizam i ekonomski razvoj, Ekonomske ideje i praksa, broj 12
7. Drašković V. I Drašković M. (2013), Institucije poredak i tranzicija, ELIT i Rifin, Podgorica i Zagreb
8. Erstin S., Uvalic M., (2016). Foreign direct investment in the Western Balkans: What role has it played during transition?, Comparative Economic Studies, 58/3
9. Jakopin E. (2018). Privredni rast i institucionalna tranzicija Republike Srbije, Ekonomski horizonti, Sveska 2
10. Kolotay K., (2010). Patterns of inward FDI in economies in transition, Eastern Journal of European Studies, 1 (2)
11. Kvartalni monitor br.47, oktobar-decembar 2016. godine
12. Madžar, Lj. (1977). Prelazak u novi privredni sistem:društveni rizici i strateške dileme, Financing, br. 7-8
13. Matković G. (2017). Država blagostanja u zemljama Zapadnog Balkana/izazovi i opcije, Centar za socijalnu politiku, Beograd
14. Murgasova, Z., Ilahi, N., Miniane, J., Scott, A., & Vladkova-Hollar, I. (2015). The Western Balkans: 15 years of economic transition. Washington DC: International Monetarz Fund.
15. Pavlović, D. (2016.). Mašina za rasipanje para/pet meseci u Ministarstvu privrede, Dan Graf, Beograd
16. Petrović P., Brčerević D., Gligorić M. (2019). Zašto privredni rast Srbije zaostaje? , Fiskalni savet Republike Srbije Radni document / pripremlje za Kopaonik biynis forum i objavljen u Ekonomici preduzeća broj 67 (1-2)
17. Prascević, A. (2013). Achievements of economic policy in overcoming the effects of the global economic crisis on Serbian Economy. Economic Horizons, 15 (1)
18. Ranđelović, S., Gligorić M., Tanasković S. (2019). Tri stuba ekonomske održivosti privrede Srbije, u zborniku radova Institucionalne promene kao determinanta privrednog razvoja, ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu
19. Rodric, D. (2013). Unconditional convergence in manufacturing, The Quarterly Jurnal of Economics, 128 (1), 165-204
20. Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj, br.15, proleće 2019. godine, World Bank Group
21. Zapadni Balkan, Redovni ekonomski izveštaj, br.14, jesen 2018. godine, World Bank Group.